

Верховного Суду, вищих спеціалізованих та апеляційних судів, які офіційно публікуються у «Віснику Верховного Суду України», «Рішення Верховного Суду України. Щорічник», «Віснику вищого господарського суду», «Віснику Вищого адміністративного суду України» тощо.

Висновки. Можна припустити, що за допомогою офіційного опублікування своїх рішень, а також рішень апеляційних судів Верховний Суд України намагається сформулювати єдині підходи для вирішення справ судами загальної юрисдикції, впливати на правову політику в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Yuval S. Reconsidering Res Judicata: A Comparative Perspective / S. Yuval // *Duke Journal of Comparative and International Law*. – Vol. 21. – P. 353–400 ; Res Judicata // *The Free Dictionary by Farlex* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/res+judicata>.
2. Рішення КСУ № 3-рп/2003 від 30 січня 2003 року.
3. Козюбра Н. Верховенство права – основополагающий принцип правовой и политической системы Украины // *Правовая система Украины: История, состояние, перспективы* : В 5 т. / Под общ. ред. М. Цвика, А. Петришина ; Национальная академия правовых наук Украины. – Х. : Право, 2011. – Том 1. Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. – С. 200.
4. *Stubbings and Others v. the United Kingdom*, 51 ; Волков проти України, 137.
5. Рішення КСУ № 16-рп/2009 від 30 червня 2009 року.
6. Шевчук С. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України / С. Шевчук // *Вісник Конституційного Суду України*. – 2011. – № 4–5. – С. 122–130.
7. Шевчук С. Нормативность актов судебной власти: эволюция мнений в отечественном правоведении / С. Шевчук // *Правовая система Украины: История, состояние, перспективы* : В 5 т. / Под общ. ред. М.В. Цвика, А.В. Петришина / Национальная академия правовых наук Украины. – Х.: Право, 2011. – Том 1. Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. – С. 870.
8. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Давид Р., Жоффре-Спинози К. – М., 1998. – С. 125.
9. Марченко М. Курс сравнительного правоведения / М. Марченко. – М., 2002. – С. 572.
10. Марченко М. Судебное правотворчество и судебское право / М. Марченко. – М. : ТК Велби ; Проспект, 2007. – 512 с.
11. Скакун О. Теория государства и права / О. Скакун. – Х., 2000. – С. 332.
12. Жуйков В. К вопросу о судебной практике как источнике права / В. Жуйков // *Судебная практика как источник права*. – М., 1997. – С. 16.
13. Белов Д., Якимович Я. Поняття та елементи конституційного ладу: теоретико-правові засади / Д. Белов, Я. Якимович // *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Херсон : Гельветика, 2014. – С. 55–56.
14. Byelov D., Kovach Ju., Lenger Ya. The Paradigm of Constitutionalism / D. Byelov, Ju. Kovach, Ya. Lenger // *Ponatie a character prava : zbornik prispevkov z medznarodnej vedeckej konferencie (27 februara 2014)*. – Bratislava, 2014. – S. 55–60.
15. Byelov D., Bysaga Yu., Lenger Ya. Constitutional Law Science / D. Byelov, Yu. Bysaga, Ya. Lenger // *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. – 2014. – Вип. 26. – Т. 1. – С. 123–126.

УДК 342.11.5

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT OF UKRAINIAN FOREIGN POLITICAL ACTIVITY UNDER CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Папаяні С.В.,
аспірант

кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету

Стаття присвячена дослідженню питання зовнішньополітичної діяльності України в умовах європейської міждержавної інтеграції. Проведено ґрунтовний теоретико-методологічний аналіз. Стверджується, що конституційне право має власну методологію пізнання конституційно-правових явищ. Обґрунтовується необхідність удосконалення методологічного арсеналу конституційно-правових досліджень з урахуванням накопиченого вітчизняного та світового досвіду конституціоналізму.

Ключові слова: європейська міждержавна інтеграція, зовнішня політика, інтернаціоналізація, глобалізація, Європейський Союз, методологія пізнання.

Статья посвящена исследованию вопроса внешнеполитической деятельности Украины в условиях европейской межгосударственной интеграции. Проведен обстоятельный теоретико-методологический анализ. Утверждается, что конституционное право имеет свою методологию познания конституционно-правовых явлений. Обосновывается необходимость совершенствования методологического арсенала конституционно-правовых исследований с учетом накопленного отечественного и мирового опыта конституционализма.

Ключевые слова: европейская межгосударственная интеграция, внешняя политика, интернационализация, глобализация, Европейский Союз, методология познания.

The article investigates the issue of Ukraine's foreign policy in terms of European interstate integration. The thorough theoretical and methodological analysis was conducted. It alleges constitutional law has its own methodology of constitutional and legal phenomena cognition. It substantiates the necessity of improving the methodological arsenal of constitutional and legal research in light of local and international experience of constitutionalism.

Key words: European interstate integration, foreign policy, internationalization, globalization, European Union, methodology of cognition.

Постановка проблеми. У сучасному світі в контексті глобалізаційних процесів активізується взаємозв'язок і взаємозалежність держав. Внаслідок цього, на думку більшості вчених, відбувається динамічний розвиток конституційного та міжнародного права, взаємодія яких відображає сучасні інтеграційні процеси. Все це обумовлює необхідність подальшої міждержавної інтеграції та актуалізує необхідність розробки ефективних механізмів її конституційно-правового забезпечення.

У період розвитку нових соціально-правових явищ методологія пізнання відіграє важливу роль у їх становленні та розвитку. Методологія розуміється тут як загальнонауковий феномен, що об'єднує сукупність принципів, засобів і методів пізнання, які вироблені всіма суспільними науками, у тому числі комплексом юридичних наук. Вивчення проблематики методу та методології у дослідженні конституційно-правового аспекту зовнішньополітичної діяльності України в умовах європейської інтеграції є, безперечно, актуальним. Перетворення суспільного життя здійснюється у непростих, незвичних, у традиційному розумінні, умовах розвитку людства з метою глибшого проникнення й всебічного пізнання складних процесів суспільного буття, до яких, безумовно, належать глобалізація та міждержавна інтеграція, які ще не набули належного методологічного оформлення у сучасній науці конституційного права [5, с. 39].

Стан дослідження. Проблемою визначення методів, принципів, ідей та підходів до вивчення інтернаціоналізації правових систем займалися Н. О. Богданова, М. О. Баймуратов, Ю. О. Волошин, Д. А. Керімов, Н. А. Мяловицька, Ю. Оборотов, М. Ф. Орзих, В. М. Селіванов інші. Проте методологія пізнання саме інтеграційних перетворень в конституційному праві перебуває у процесі формування її концепцій, методів дослідження, методики їх здійснення як у працях вітчизняних, так і зарубіжних вчених.

Вітчизняні вчені-конституціоналісти почали звертати увагу на проблеми перегляду певних методологічних конструкцій та концепцій, тим самим практично оновлюючи методологічний інструментарій наукового пізнання на якісно новому рівні, в якісно нових умовах розвитку політико-правової дійсності. Йдеться насамперед про активні процеси глобалізації та міждержавної інтеграції, які ще не

набули свого належного методологічного осмислення у сучасній науці конституційного права.

Виклад основного матеріалу. Методологія пізнання як загальна проблема формування й розвитку науки має особливості застосування до окремих наукових напрямів, галузей і дисциплін. Вона справляє істотний вплив на зміст і систематизацію наукового знання, якісні характеристики отриманих результатів, загальний стан будь-якої науки. Така роль методології у науковому дослідженні передбачає особливу до неї увагу, причому як у філософському аспекті, так і в контексті правознавства.

Методологія пізнання і перетворення сучасного конституційного права, ґрунтуючись на результатах попередніх теоретичних досліджень, дає нам новий погляд на розуміння даних явищ, їхньої реальної сутності. Тим самим методологія сприяє розвитку науки конституційного права, її трансформації та удосконалення.

На жаль, останнім часом представники юридичної науки нехтують методологічними проблемами, особливо у дослідженнях процесів міждержавної інтеграції. Отже, відбувається старіння юридичної методології у зазначеній сфері, що позначається на практиці уповільненням співробітництва нашої держави в рамках європейських інтеграційних процесів.

Необхідно зауважити, в сучасних дослідженнях зазначається, що конституційне право має власну методологію пізнання конституційно-правових явищ. Професор Н. О. Богданова вважає, що методологія як вчення про способи і прийоми отримання конституційно-правового знання органічно включається в науку конституційного права, тяжіючи до її теорії [3, с. 21]. При цьому слід відмітити, що наука конституційного права користується як загальнонауковими методами і прийомами, так і специфічними, характерними для правових досліджень взагалі й для науки конституційного права зокрема. Тому вбачається цілком закономірним, що конституційне право претендує на власну методологію дослідження своїх рівнів правової дійсності.

Слід наголосити, що у вітчизняній юриспруденції була проведена значна методологічна робота, хоча вона поки що не призвела до ефективного вирішення всіх найважливіших питань у даній галузі. Однак був добре розроблений і вивчений цілий ряд методів, характерних як для конституційно-правової науки і практики в цілому, так і для окремих галузей права,

крім того, показана специфіка застосування до правової сфери філософських, загальнонаукових та інших неспецифічних юридичних методів.

З позиції Ю. О. Волошина, формування сучасної наукової методології конституційного права в Україні відбувається у кількох напрямках, зокрема, шляхом: 1) трансформації вже апробованих методів науки радянського державного права; 2) запозичення вже добре зарекомендованої та «обкатаної» наукової методології, яку не визнавали в науці радянського державного права, але яка використовується в зарубіжній науці конституційного права; 3) залучення до методологічного апарату науки конституційного права методів, які використовуються в інших суспільних науках – соціології, політології, психології, статистиці, кібернетиці, теорії управління, синергетиці тощо [4, с. 81-82].

Необхідно акцентувати на тому, що сучасний стан методологічних досліджень як у вітчизняному правознавстві, так і в інших гуманітарних науках не є задовільним. Такі негативні тенденції розвитку методології пов'язані, в першу чергу, з тим, що раніше наука дотримувалася двох протилежних напрямів у методології: марксистського та немарксистського. На сьогодні одні вчені у своїх працях взагалі уникають розгляду питань методології, другі – заявляють, що марксистська методологія вичерпала себе, треті – роблять спроби наповнити зміст методології конструюванням нової методології.

На думку Н. А. Мяловицької, теоретичні й методологічні аспекти радянської юридичної науки, що базувалися на вчені марксизму, не були істинними та непорушними. Становлення науки конституційного права в Україні та інших постсоціалістичних країнах за нових історичних умов потребує вдумливого перегляду догматичних підходів до вивчення проблем цієї галузі, подальшого розширення і вдосконалення її методологічної бази [7, с. 25].

Питання конституційно-правового аспекту зовнішньополітичної діяльності України в контексті міждержавної інтеграції з методологічної точки зору є найбільш широким, багатоаспектним, комплексним, адже розкриває сутність конституційного забезпечення, визначає принципи і методологічні підходи до побудови системи конституційно-правового забезпечення формування зовнішньої політики, виокремлює найбільш істотні нормативні та інституційні компоненти такої побудови, детермінує формування та реалізацію функціональної структури системи інтеграційної взаємодії, визначає структуру ризиків європейського конституційного простору [13, с. 6].

Залежно від вподобань та прагнень правлячої політичної еліти європейська інтеграція займала різні місця в українській зовнішньополітичній доктрині та не завжди була пріоритетним напрямом зовнішнього курсу країни. На сучасному етапі загальнодержавна стратегія розвитку України у внутрішньому та зовнішньому просторі полягає у активізації інтеграції до Європейського Союзу за усіма сферами суспільно-політичного життя [10]. З огляду на це актуалі-

зується питання необхідності пошуку шляхів підвищення впливу результатів конституційно-правових досліджень на процес формування в Україні демократичної, правової, соціальної держави, забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина, становлення теорії і практики конституціоналізму, політичної, соціальної та економічної багатоманітності, забезпечення суверенітету народу.

Правознавці В. Я. Тацій та Ю. М. Тодика зазначають, що сучасна наука конституційного права України має досить широкий арсенал методів аналізу держано-правових та міжнародно-правових відносин. Серед методів саме науки конституційного права вони виокремлюють наступні: порівняльно-правовий, метод конкретно-соціологічних досліджень, метод логічного аналізу, історико-правовий, статистичний та інші методи. Разом з тим вчені вказують на існування проблеми удосконалення методологічного арсеналу конституційно-правових досліджень з урахуванням накопиченого вітчизняного та світового досвіду конституціоналізму [12, с. 9].

Порівняльно-правовий метод вважається головним у науці конституційного права. Застосування порівняльно-правового методу та методологічного апарату компаративістики необхідне під час дослідження конституціоналізуючих процесів в Україні в контексті європейської інтеграції. Він також застосовується для співставлення конституційних правових норм, правових цінностей та принципів права, які лягли в основу конституцій, механізму імплементації міжнародно-правових норм та сприйняття європейського правопорядку у кожній конкретній державі-члені ЄС. Сучасна компаративістика покликана розкрити тенденції розвитку правової системи України, можливості та межі запозичення досягнень правових культур європейських країн, шляхи збереження власних правових традицій, цінностей та норм. Порівняльний метод дозволяє подолати установлені уявлення про європоцентричний розвиток правових культур [8, с. 72].

Порівняння правової системи України з європейськими правовими системами, безумовно, є об'єктивно необхідним, але такий підхід має бути зваженим [7, с. 26]. Тому намагаючись використовувати зарубіжний конституційний досвід, слід враховувати, що деякі ідеї і моделі настільки обумовлені національними, релігійними та історичними особливостями, що вони не можуть бути перенесені в іншу правову систему без урахування її особливостей. Те, що досконало працює в одній правовій системі, може не давати результату в іншій. Тому актуальним завданням науки конституційного права України в методологічному аспекті є проблема пошуку оптимального співвідношення врахування власного і зарубіжного конституційно-правового досвіду [12, с. 28].

Необхідно згадати конкретно-соціологічний метод як один зі спеціальних методів наукового дослідження впливу євроінтеграційних процесів на конституційний лад країн-членів ЄС. Він також використовується для вивчення соціальної та політичної сфери, в яких відбувається реалізація конституційно-

правових норм щодо участі України в європейських інтеграційних процесах. Висновки робляться на основі безпосередніх спостережень, соціальних досліджень, аналізу документів органів державної влади. Це дає змогу виявити чинники, які впливають на суспільну свідомість, формування суспільної думки громадян України стосовно процесів міждержавної інтеграції [1, с. 213].

В основу методу логічного аналізу або логічного методу покладено закони людського мислення, дотримання яких сприяє досягненню об'єктивної істини, адекватного відображення в свідомості людини зовнішнього світу. Порушення логічних законів призводить до логічних помилок, прийняття хибних суджень за істинні. Закони логіки використовуються в дослідженні для формулювання та аналізу основних понять і категорій, якими оперує чинне конституційно-правове законодавство, а також для аналізу функцій і ролі відповідних конституційно-правових та міжнародно-правових інститутів. Важливе значення логічний метод має також під час тлумачення Конституції України, особливо у тих випадках, коли вони суперечливі або нечітко сформульовані.

Необхідно зазначити також, що логічний метод тісно пов'язаний з історичним, тому відривати одну від одної ці дві сторони єдиного пізнавального процесу методологічно помилково. Отже, історичний аналіз спрямований на виявлення об'єктивних рис історичного руху з усіма його реаліями [7, с. 28].

Використання історичного методу дає можливість простежувати процеси розвитку державно-правових явищ у всій їх повноті, виявляти тенденції та особливості конституційного регулювання зміни зовнішньополітичних концепцій на різних етапах історії країни, виділяти і застосовувати перевірений досвід для сучасного державотворення і правотворення в контексті інтеграційних процесів. Перехід суспільства на певний етап свого розвитку передбачає передусім переоцінку багатьох його правових цінностей, їх нове переосмислення в світлі історичного досвіду, вироблення сучасної наукової парадигми, яка має стати основою стратегії суспільного розвитку [11, с. 114]. З даної точки зору важливим є також визначення відповідності основоположних концепцій суспільного розвитку нашої держави тим соціальним та правовим цінностям, які визначаються пріоритетними в сучасних умовах, та адаптація останніх до загальнозначених світових стандартів.

Що стосується статистичного методу, він допомагає аналізувати ефективність дії конституційно-правових норм з питань європейської інтеграції та їх вплив на суспільні процеси. Для їх оцінки важливим показником є кількісний фактор. Наука конституційного права аналізує статистичні данні, які стосуються всіх сфер життя, що регулюються конституційно-правовими нормами. Завдяки обробці статистичних даних обґрунтовуються рекомендації подолання негативних тенденцій і явищ у діяльності державних структур та окремих державних органів стосовно прийнятих рішень, які безпосередньо торкаються процесів міждержавної інтеграції [7, с. 28].

Велике значення для методологічного аналізу науки конституційного права має також уміння визначити оптимальне співвідношення між тими методами, що є традиційними для юридичної науки, і тими, які запозичуються з інших галузей гуманітарних наук.

Говорячи про пізнання конституційно-правових норм держави, що уніфікуються, слід констатувати, що воно є неможливим без застосування методу сходження від абстрактного до конкретного у науковому пізнанні. Отже, процеси наближення законодавства України до стандартів права Європейського Союзу в результаті застосування методу сходження від абстрактного до конкретного у їх пізнанні приводять до розуміння уніфікованих актів права ЄС як всезагального, підстав такої уніфікації – як спільного, а першоджерел інтеграційних процесів в праві Євросоюзу (норм Конституції) – як одиничного.

Сутність та значення наукової абстракції в правовій сфері полягає в тому, що вона викриває внутрішній зв'язок досліджуваних явищ, єдність, загальність, а також дозволяє відокремити головне від неголовного, істотне від другорядного, побачити необхідне і тим самим забезпечити можливість виявити об'єктивні закономірності, що «управляють» процесами інтернаціоналізації права [2, с. 88]. Тому спрощенням цього діалектичного зв'язку може бути зведенням одиничного до конкретного (національного законодавства), а загального до абстрактного (права ЄС). Таким чином, сходження від абстрактного до конкретного в правовому дослідженні дозволяє розкрити конкретні правові явища інтеграційних процесів в праві об'єктивності, у всій повноті та єдності багатоманітного.

Крім того, перехід мислення від абстрактного до конкретного супроводжується застосуванням таких універсальних методів пізнання, як аналіз та синтез. В процесі мислення від аналізу до синтезу відображається та відтворюється відношення історичного та логічного в процесі пізнання. Якщо аналіз є лише передумовою пізнання історії правового розвитку такого явища, то синтез необхідно включати в себе таке пізнання [9, с. 25].

Потрібно наголосити, що використання одного аналітичного методу дає чітке уявлення про властивості окремих сторін, частин, певних моментів конституційно-правових перетворень в умовах приєднання до Європейського Союзу, відволікаючись при цьому не тільки від його цілісності, але й від історично-генетичних умов їх спричинення, нормативного закріплення та втілення. Дане завдання виконує системний метод, спираючись на аналітичні дослідження конституцій країн-членів ЄС.

Отже, аналіз, що викриває тотожність протилежних явищ у їх єдності, готує основу для синтезу, який, відтворюючи цю цілісну правову дійсність у всій протилежності її розвитку, дозволяє більш повно пізнавати об'єктивні закономірності інтегрованих правових систем. Таким чином, аналіз необхідний для вивчення конституційно-правових норм інтегрованих до Євросоюзу країн та виступає разом

з тим передумовою виявлення генетичної природи тих правових систем, з котрих черпає свої витoki право ЄС [15, с. 304].

Використання методів аналізу та синтезу тісно пов'язане з категоріями цілого та частини. Інтегративні властивості цілого мають різні рівні, та чим вище рівень, тим складніше його пізнання, оскільки взаємозв'язки протилежних сторін цілого більш органічні та не піддаються простому відокремленню. Якщо вважати частиною в праві Європейського Союзу національні правові системи країн-членів, а цілим – систему права ЄС, тоді частина в праві Євросоюзу має двосторонню природу: з однієї сторони, вона характеризується своїми індивідуальними особливостями, а з іншої – ці особливості набувають специфічний відтінок в результаті впливу інших частин і самого цілого, в склад якого вони входять. Частина завжди несе на собі відображені властивості цілого, зберігаючи, тим не менш, свою особливість. Завдячуючи саме тому, що частина – особливість, вона займає відповідне місце в цілому та відіграє в ньому певну роль, впливає на ціле і в тій або іншій мірі детермінує його характер. Ціле інтегрує, об'єднує частини, впливає на них, перетворює їх відповідно до своєї природи, цілей та завдань [5, с. 58].

Зазначений методологічний принцип має, безперечно, важливе значення як для української правотворчої, так і для правозастосовної практики. Створюючи ту або іншу норму права, правотворчий орган повинен чітко визначати їх зв'язки та відносини з вже діючими нормами права, їх місце і роль в цілісній правовій системі діючого законодавства [6, с. 90].

Задля комплексного пізнання процесу конституціоналізації застосовується згаданий вище систем-

но-структурний метод. Система має ядро, навколо якого об'єднуються, інтегруються та структуруються її компоненти, під його впливом здійснюється координація діяльності усього комплексу компонентів системи. Таким ядром постає Конституція України, на підставі якої та на виконання якої повинне здійснюватися правове регулювання суспільних відносин, уся правотворча та правореалізуюча діяльність держави. Ядром же системи права ЄС виступає консолідований акт, що замінив собою Конституцію ЄС – Лісабонський договір [14, с. 37].

Висновки. Таким чином, конституційне право небезпідставно претендує на власну методологію дослідження. Крізь призму методології конституційного права повинна розглядатися методологія кожної галузі права. Йдеться, по-перше, не лише про конституційне право, а й про всю систему національного права; по-друге, про особливу роль методології науки конституційного права та самого конституційного права в методологічному забезпеченні юридичної науки та національної правової системи. Ґрунтовний аналіз сучасних тенденцій формування та застосування методології конституційного права, проникнення ідей чи переплетіння методологічного арсеналу з різних зарубіжних наукових шкіл дає змогу стверджувати, що відбувається активний процес інтернаціоналізації науки конституційного права. Використання різноманітних методологічних засобів дозволяє всебічно підійти до дослідження конституційно-правової реальності, простежити взаємний вплив та взаємодію норм конституційного, міжнародного та європейського права, вплив європейських стандартів на формування та модернізацію національного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антологія української юридичної думки : В 10 т. / Відп. редактори Ю. С. Шемшученко і В. Ф. Погорілко. – К. : Видавничий Дім «Юридична книга», 2005. – Том 10 : Юридична наука незалежної України. – 944 с.
2. Баренцев Р. В. Имманентные проблемы синергетики / Р. В. Баренцев // Вопросы философии. – 2002. – № 9. – С. 87–93.
3. Богданова Н. А. Система науки конституционного права / Н. А. Богданова. – М. : Юрист, 2001. – 256 с.
4. Волошин Ю. О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти : монографія / Ю. О. Волошин. – К. : Логос, 2010. – 428 с.
5. Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований / Д. А. Керимов. – М. : Мысль, 1986. – 332 с.
6. Коваль В. С. Федералістська концепція європейської єдності як методологічна основа дослідження конституційного устрою Європейського Союзу / В. С. Коваль // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 4. – С. 90–93.
7. Мяловицька Н. А. Конституційно-правова реформа і методологія науки конституційного права / Н. А. Мяловицька // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 22–29.
8. Оборотов Ю. Н. Общеправовое развитие и евразийская правовая семья / Ю. Н. Оборотов // Философия права. – 2001. – № 1. – С. 68–74.
9. Пантин В. И., Лапкин В. В. Эволюционное усложнение политических систем: проблемы методологии исследования / В. И. Пантин, В. В. Лапкин // Полис. – 2002. – № 2. – С. 22–27.
10. Рада підтвердила курс України на євроінтеграцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lb.ua/news/2014/03/13/259180_rada_podtverdila_kurs_ukraini.html.
11. Селіванов В. М. Методологічне забезпечення сучасних процесів державотворення і юридичного нормотворення / В. М. Селіванов // Право України. – 2007. – № 3. – С. 113–117.
12. Таций В. Я. Проблеми становлення та розвитку українського конституціоналізму / В. Я. Таций, Ю. М. Тодика // Державне будівництво і місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – Харків, 2001. – Вип. 1. – С. 7–33.
13. Хабриева Т. Я. Конституционные модели и основные этапы конституционного развития / Т. Я. Хабриева // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2005. – № 1. – С. 3–10.
14. Чернопищук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право ; муніципальне право» / Я. В. Чернопищук ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса, 2012. – 259 с.
15. Четвериков А. О., Кашкин С. Ю. Европейский Союз : основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / А. О. Четвериков, С. Ю. Кашкин. – М. : ИНФРА – 2008. – 631 с.